

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
REALE, GIOVANNI

Istoria filosofiei antice / Giovanni Reale; trad. Cristian Șoimușan,
ed. : Silviu Hodiș. - Târgu Lăpuș : Galaxia Gutenberg, 2018-
vol.

ISBN 978-973-141-090-6

Vol 8: Plotin și neoplatonismul păgân- 2019. –

ISBN 978-973-141-800-1

I. Șoimușan, Cristian (trad.)

II. Hodiș, Silviu (ed.)

Editura Galaxia Gutenberg

435600 Târgu-Lăpuș, str. Florilor nr. 11

Tel.: 0723-377599, 0733-979383

e-mail: contact@galaxiagutenberg.ro

www.galaxiagutenberg.ro

GIOVANNI REALE

ISTORIA FILOSOFIEI ANTICE

volumul al optulea

PLOTIN

ȘI

NEOPLATONISMUL

PĂGÂN

Traducere din limba italiană de

Cristian Șoimușan

Galaxia Gutenberg

2019

CUPRINS

Prefață.....	4
--------------	---

PLOTIN ȘI NEOPLATONISMUL PĂGÂN	9
--------------------------------------	---

SECȚIUNEA ÎNTÂI: Geneza neoplatonismului: de la Școala lui Ammonius în Alexandria la Școala lui Plotin în Roma.....

I. Ammonius Saccas și Școala lui din Alexandria.....	11
1. Enigma iscată în jurul lui Ammonius Saccas	12
2. Mărturiile lui Hierocles și ale lui Nemesius despre gândirea lui Ammonius	13
3. Discipolii lui Ammonius.....	17
II. Școala de la Roma a lui Plotin și geneza „Enneadelor”	21
1. De la Alexandria la Roma.....	23
2. Caracteristicile și finalitatea Școlii plotiniene	25
III. Reluarea și încheierea „cele de-a doua navigări”	28
1. Legătura dintre Plotin și filosofii de dinaintea lui	31
2. Plotin adevărește și duce la dezvoltare deplină argumentele medioplatonismului și ale neopitagorismului.....	31
3. Legăturile dintre Plotin, gândirea occidentală, Philon din Alexandria, gnoză și creștinism.....	34
4. Punctele de referință ale gândirii plotiniene, legăturile lor cu speculația precedentă și noutatea pe care o aduc	37
5. Metoda lui Plotin	41
IV. Metodele posibile pentru interpretarea și expunerea gândirii plotiniene.....	44
1. Interpretările propuse de către istoricii filosofiei	49
2. Calea urmată în prezentarea de față.....	49
3. Articulațiile sistemului.....	51

SECȚIUNEA A DOUA: Sistemul lui Plotin în fundamentele și structura sa.....

I. Prima ipostază: Unul	55
1. Demonstrație preliminară a existenței Unului și a celor trei ipostaze	57
2. Infinitudinea, transcendența absolută și inefabilitatea Unului	61

3. Caracteristicile pozitive ale Unului.....	64
4. Unul ca activitate liberă ce se produce de la sine	68
5. Procesia tuturor lucrurilor din Unu	72
II. A doua ipostază: „Nous” sau Spiritul.....	81
1. Raportul dublu ce leagă Unul și Spiritul.....	81
2. Spiritul ca Ființă, Gândire și Viață	84
3. Spiritul ca „univers inteligibil”	87
4. Categoriile lumii inteligibile.....	95
III. A treia ipostază: Sufletul.....	97
1. Procesia Sufletului din Spirit și raportul dublu dintre Suflet și Spirit	97
2. Caracteristicile esențiale și rolul fundamental al Sufletului în sistemul plotinian.....	100
3. Sufletul și poziția lui intermediară	103
4. Pluralitatea Sufletului	105
5. Suflet, physis și logos	108
IV. Procesia sensibilității din inteligibil. Semnificația și valoarea universului fizic.....	112
1. Problema deducerii lumii fizice	113
2. Procesia materiei din lumea sensibilă și trăsăturile ei.....	114
3. Formele și planul rațional al lumii, geneza și raporturile lor cu materia.....	119
4. Nașterea timpului	122
5. Geneza corporalului și a spațialității; natura lor	125
6. Pozitivitatea lumii corporale	125
V. Originile, natura și destinul omului	129
1. Omul anterior coborârii sale în lumea corporală	129
2. Coborârea în corpuri.....	130
3. Omul și raporturile dintre suflet și corp.....	133
4. Activitățile și funcțiile sufletului	136
5. Omul și libertatea lui.....	141
6. Destinele escatologice ale sufletului și scopul suprem al omului	143
7. Reformarea tablei de valori	146
8. Căile de reîntoarcere la Absolut.....	147
9. Reunificarea în Unu	151
10. Extazul.....	156
VI. Natura și originalitatea metafizicii plotiniene.....	161
1. Metafizica plotiniană nu este nici pur și simplu un emanationism de tip oriental, nici panteism, nici creaționism	161

2. Libertatea Unului, „procesia” și „reîntoarcerea”.....	164
3. „Contemplația creatoare”.....	167

SECȚIUNEA A TREIA: Dezvoltările ulterioare ale neoplatonismului și sfârșitul filosofiei antice greco-păgâne 173

I. Privire de ansamblu asupra Școlilor, reprezentanților și tendințelor neoplatonismului.....	175
1. Câteva lămuriri metodologice referitoare la reconstituirea istoriei neoplatonismului	175
2. Școlile și reprezentanții neoplatonismului	176
3. Diferitele tendințe ale Școlilor neoplatoniciene.....	179
II. Discipolii cei mai apropiați ai lui Plotin.....	183
1. Amelios	183
2. Porfir.....	185
III. Iamblichos și Școala siriacă.....	197
1. Iamblichos și noul curs al filosofiei neoplatoniciene	197
2. Metafizica și teologia lui Iamblichos	203
3. Iamblichos și teurgia	207
4. Canoanele interpretării textelor autorilor clasici.....	210
5. Theodoros din Asine și ceilalți discipoli ai lui Iamblichos.....	211
IV. Școala din Pergam.....	215
1. Trăsăturile și membrii Școlii din Pergam.....	215
2. Iulian (Apostatul).....	216
3. Sallustius	219
V. Proclus și Școala din Atena	221
1. Originile Școlii din Atena	221
2. Predecesorii lui Proclus: Plutarh din Atena, Syrianus și Domninus.....	223
3. Proclus și sinteza lui filosofico-religioasă.....	226
4. Structura corporalului, sau sistemul ipostazelor la Proclus	229
5. Legile care guvernează procesia realității din Unu, potrivit lui Proclus	235
6. Virtutea teurgică	241
7. Omul și întoarcerea lui la Absolut.....	242
8. Succesorii lui Proclus: Marinus, Isidorus, Damascius și Simplicius.....	244
VI. Cea de-a doua Școală neoplatoniciană din Alexandria.....	249
1. Trăsăturile ultimei faze a neoplatonismului alexandrin	249

2. Gânditorii neoplatonicieni alexandrini și intersectarea platonismului cu creștinismul.....	251
3. Comentarii neoplatonicieni alexandrini	253
VII. Indicii despre neoplatonicienii din Occidentul latin.....	255
VIII. Sfârșitul filosofiei antico-păgâne	257
1. Edictul lui Iustinian și interdicția ca păgânii să mai predea în public.....	257
2. Soarta neoplatonicienilor Școlii din Atena după edictul lui Iustinian	259

I. AMMONIUS SACCAS ȘI ȘCOALA LUI DIN ALEXANDRIA

I. Enigma iscată în jurul lui Ammonius Saccas

Dacă odată cu Numenius atingem pragul neoplatonismului, odată cu Ammonius Saccas – cel ce a trăit între două secole, II și III d.C.¹ – trecem cu siguranță dincolo de acest prag.

Din nefericire, la fel ca Socrate, Ammonius nu a lăsat nimic în scris, iar ceea ce sursele noastre mai vechi ne transmit despre el, dacă ne este îngăduit s-o spunem cu certitudine, nu ne permite să afirmăm în mod sigur la ce nivel de dezvoltare a dus el doctrina neoplatoniciană.

Să examinăm, aşadar, documentele cele mai importante cu privire la filosoful nostru.

Întâi de toate, nu cunoaştem defel motivul pentru care Ammonius a purtat și numele de „Saccas”. Traducerea lui prin „hamal” (purător de saci), transmisă întâia oară de către episcopul Theodoret (potrivit acestuia Ammonius ar fi îndeplinit umila meserie de hamal, înainte de a se fi dedicat filosofiei), nu este într-utotul sigură.² Nici unele ipoteze moderne nu par a fi însă plauzibile. Cineva a considerat că Saccas ar fi făcut trimitere la apartenența lui Ammonius de neamul indian al Sakerilor, iar altcineva a susținut că el ar fi fost un Sakka-Muni, un călugăr buddhist.³

În schimb, de la Porfir știm că Ammonius s-a născut și a fost educat într-o familie creștină și că, atunci când s-a dedicat

¹ Theodoret (*Gr. affect. cur.*, VI, 96) ține să precizeze că Ammonius și-a trăit cei mai buni ani din viață în timpul domniei lui Commodus (180-192 d.C.).

² Cf. Theodoret, în locul indicat la nota de mai sus, precum și Ammianus Marcellinus, XXII, 16,16.

³ Cf., de exemplu, E. Seeberg, *Ammonius Sakkas*, în «Zeitschrift für Kirchengeschichte», 61 (1941), pp. 136-170.

practicării filosofiei, a ales să îmbrățișeze religia păgână.⁴ Eusebiu, însă, pune la îndoială această informație, acuzându-l pe Porfir de răspândirea unei vești false și aducând ca dovadă scrierea lui Ammonius intitulată *Despre concordanțele dintre Moise și Isus*.⁵ Dar Ammonius nu a lăsat nimic în scris, iar Eusebiu trebuie să fi fost victima unei confuzii de persoane datorate, în afara omonimiei, și faptului că Origene creștinul, care a fost unul din discipolii lui Ammonius Saccas, a fost, probabil, și discipolul lui Ammonius creștinul. În rest, însăși gândirea lui Plotin, care, așa cum vom vedea, a fost strâns legată de aceea a maestrului său, tinde să excludă ipoteza că Ammonius ar fi fost creștin, acesta menținându-și părerea până la sfârșitul vieții. Fără îndoială că autorii care dau credit ipotezei lui Eusebiu nu au dreptate (fără a mai pune, desigur, la socoteală năucitoarea teorie a celor care au crezut că văd în persoana lui Ammonius pe nimeni altul decât pe autorul scrierilor atribuite lui Pseudo-Dionisie).⁶

Ammonius nu face parte din rândul celebrităților proslăvite la vremea lor. Din acest motiv, probabil că nu l-au atras nici onorurile, nici faima, nici numărul mare de discipoli, ci trebuie să fi dus o viață retrasă și ferită de ochii lumii, cultivând filosofia înțeleasă nu doar ca exercițiu al minții, ci și, mai ales, ca exercițiu al vieții și ca asceză spirituală, împreună cu o mână de discipoli, profund legați de figura maestrului lor. Următorul pasaj al lui Porfir, luat din *Viața lui Plotin*, este foarte grăitor în acest sens.

La douăzeci și opt de ani [Plotin] s-a simțit atras de filosofie și, fiindu-le recomandat filosofilor care se bucurau pe atunci de cea mai mare faimă în Alexandria, după ce [s-a dus și] i-a ascultat,

⁴ Cf. Porfir, la Eusebiu, *Hist. eccl.*, VI, 19, 7.

⁵ Cf. Eusebiu, *Hist. eccl.*, VI, 19, 7 sq.

⁶ Cf. H. Langerbeck, *The Philosophy of Ammonius Saccas and the Connection of Aristotelian and Christian Elements therein*, în «Journal of Hellenic Studies», 77 (1957), pp. 67-74. Ipoteza că Ammonius ar fi autorul scrierilor atribuite lui Pseudo-Dionisie îi aparține lui E. Elorduy, *Es Ammonio Saccas el Pseudo-Aeropagita?*, în «Estudios Eclesiásticos», 18 (1944), pp. 501-557, dar și în multe alte articole și escuri.

s-a întors de la lecțiile lor atât de abătut și plin de întristare, încât și-a vărsat necazul către un prieten. *Prietenul, ghicind parcă ce-i poștea inima, l-a dus la Ammonius. Pe acesta nu-l încercase până atunci. După ce a mers și l-a ascultat, Plotin i-a zis prietenului său: „Pe acesta îl căutam!”* De atunci nu s-a mai dezlipit de Ammonius și atât de mare practică într-ale filosofiei a dobândit că năzuia, de acum, să se aplice și de cea cu care se îndeletniceau persii, ba chiar și de aceea aflată în plină înflorire la indieni.⁷

Foarte semnificativi sunt și cei unsprezece ani încheiați petrecuți de către Plotin în cadrul Școlii lui Ammonius.⁸

Prin urmare, ne este permis să tragem concluzia că Ammonius trebuie să fi fost un om excepțional, nu doar în privința personalității lui spirituale, ci și în privința doctrinei predate, dacă o persoană de calibrul lui Plotin, pe care celebritățile timpului său îl obosiseră imediat, a continuat totuși să asculte învățăturile lui Ammonius în toți acei unsprezece ani.

În rest, faptul că Plotin îi este profund îndatorat lui Ammonius, atât în privința *metodei*, cât și a *conținutului*, ni-l confirmă încă o dată Porfir:

[...] Plotin se dovedea original, cu o cugetare aparte, *aducând în cercetările sale spiritul lui Ammonius* [...]. Într-o zi, când Origene [= Origene păgânul, discipol, alături de Plotin, în cadrul Școlii lui Ammonius] a venit la un curs, Plotin s-a roșit tot în obraji și a vrut să se ridice; rugat totuși de către Origene să continue, a spus că vorbitorului îi piere orice chef atunci când se vede cîvântînd în fața unora care știu ce are el de gând să zică. Astfel, după un scurt dialog, se ridică și ieși.⁹

Ammonius, așa cum am spus-o deja, nu și-a dorit să transmită nimic în scris, lăsând pe seama cuvîntului viu și al

⁷ Porfir, *Viața lui Plotin*, 3 [trad. rom. de Cristian Gașpar și Cristian Bădiliță, ed. Polirom, Iași, 1998, p. 125].

⁸ Cf. Porfir, *Viața lui Plotin*, 3.

⁹ Porfir, *Viața lui Plotin*, 14 [trad. rom. p. 138].

legăturii spirituale ce ia naștere din înțelegerea intimă între maestru și discipol comunicarea mesajului său. Prin urmare, cei trei discipoli ai lui mai înzestrați intelectual, și anume Plotin, Origene (a nu se confunda cu Origene creștinul) și Erennios, din respect față de importanța învățaturii pe care maestrul le-o dăduse, au făcut o înțelegere între ei să nu dezvăluie nimic din ceea ce deprinseseră în timpul lecțiilor primite de la el. Dar, după ceva timp, Erennios a fost primul care a încălcat acest legământ, iar Origene i-a urmat curând exemplul, publicându-i două lucrări. Plotin, în schimb, a continuat încă mult timp să procedeze la fel ca maestrul său, chiar și după ce și-a întemeiat propria școală la Roma, și abia după zece ani a început să aștearnă în scris o parte din învățăturile primite de la Ammonius.¹⁰ De la Erennios nu s-a păstrat nicio lucrare iar de la Origene cunoaștem doar titlul operelor lui Ammonius¹¹, astfel că nu ne mai rămân decât *Enneadele* lui Plotin, ca rod spiritual moștenit direct din Școala lui Ammonius. Din ele însă nu se poate desprinde cu siguranță care anume a fost învățătura originară a lui Ammonius. E ca și cum ni s-ar fi păstrat doar scrierile lui Platon, iar din acestea am avea pretenția de a extrage gândirea originară a lui Socrate.

Și mai problematică este încercarea de a extrage de la Origene creștinul elementele valabile în strădania de reconstituire a filosofiei lui Ammonius.¹²

Prin urmare, să fie oare gândirea lui Ammonius hărăzită a rămâne, pentru noi, o simplă enigmă?¹³

¹⁰ Cf. Porfir, *Viața lui Plotin*, 3.

¹¹ Cf. mai încolo, p. 21 sq.

¹² A se vedea foarte eruditul studiu al lui W. Theiler, *Ammonius der Lehrer des Origenes*, în culegerea de eseuri făcută de același autor, purtând titlul de *Forschungen zum Neuplatonismus*, Berlin, 1966, pp. 1-45, care, din păcate, nu atinge un anumit nivel de claritate în demonstrarea tezei.

¹³ A se vedea și interesantul eseu al lui H. Dörrie, *Ammonius der Lehrer Plotins*, apărut în publicația «Hermes», 83 (1955), pp. 439-478, care însă îl interpretează pe Ammonios în cheie pitagorizantă.

2. Mărturiile lui Hierocles și ale lui Nemesius despre gândirea lui Ammonius

Adevărul este că antichitatea ne-a transmis mărturii despre gândirea lui Ammonius, care însă provin din secolul V d.C. Ele ni s-au păstrat la neoplatonicianul Hierocles din Alexandria și la Nemesius, episcop de Emesa.¹⁴ Mulți cercetători însă nu sunt dispuși să le accepte ca vrednice de crezare, întrucât nu reușesc să înțeleagă cum de acești autori au putut intra în posesia unor informații de care alți neoplatonicieni nu aveau cunoștință. Este evident însă că nu putem exclude într-o manieră categorică faptul că o serie de însemnări luate de vreun ascultător al lui Ammonius, chiar fără a fi fost publicate, să fi ajuns în posesia lui Hierocles și a lui Nemesius.

În orice caz, lăsând la o parte chestiunea temeiniciei acestor surse, care în baza studiilor de până acum nu poate fi rezolvată într-un mod foarte precis, considerăm oportun să scoatem la iveală principalele învățături atribuite lui Ammonius.¹⁵

Întâi de toate, Ammonius este înfățișat ca fiind primul filosof care, plasându-se deasupra disputelor și polemicilor diverselor școli, a știut să-l împace pe Platon cu Aristotel și a știut să transmită discipolilor săi, îndeosebi lui Plotin și lui Origene, filosofia eliberată de spiritul polemic. Ammonius a săvârșit această lucrare de împăcare „datorită unei inspirații venite de la Zeu”, adică „pentru că a fost învățat de către Zeu” (θεοδιδακτος)

¹⁴ Cf. Hierocles, la Fotie, *Biblioth.*, codd. 214 și 215; Nemesius, *De nat. hom.*, capitolele 2 și 3. Unii sunt de părere că despre Ammonius al nostru vorbește și Priscianus Lydus, *Solut. ad Chosroën*, fragmente care pot fi consultate în «Supplementum Aristotelicum» la «Commentaria in Aristotelem Graeca», I, 2, p. 42, 15 sqq.

¹⁵ Referitor la aceste surse a se vedea: H. von Arnim, *Quelle der Überlieferung über Ammonius Sakkas*, în «Rheinisches Museum», 42 (1887), pp. 276-285 și Zeller, *Ammonius Sakkas und Plotinus*, în «Archiv für Geschichte der Philosophie», 7 (1894), pp. 295-312. O excelentă reconstituire a gândirii lui Ammonius în baza acestor surse a fost făcută de către F. Heinemann, *Ammonius Sakkas und der Ursprung des Neuplatonismus*, în «Hermes», 61 (1926), pp. 1-27, chiar dacă păcătuiește prin exces, sfârșind prin a se ocupa cu mai mult decât o spun acestea.

și „pentru că a fost dus în acea parte a filosofiei unde chiar se găsește adevărul”¹⁶ și cărți

Faptul acesta îl găsim confirmat și la Porfir, fiind, așadar, cu totul vrednic de crezare.

Foarte antrenante sunt, apoi, tezele metafizice ammoniene care pot fi extrase de la Hierocles. Astfel, filosoful nostru ar fi fost preocupat de teza provenienței întregii realități de la Zeu, interpretând doctrina platoniciană în sens creaționist. Iată pasajul cel mai însemnat:

Platon [...] consideră că preexistă un Zeu făuritor, care cârmuiește întreg universul văzut și nevăzut, fără a fi generat de vreun substrat dinainte existent. El de ajuns Voința Lui pentru a da subzistență lucrurilor. Legând natura fizică de realitatea incorporeală, el a dat la iveală un univers desăvârșit, dublu [= sensibil și suprasensibil] și în același timp *unul*.¹⁷

În acest univers se disting trei planuri: 1) cel al realităților supreme, și anume Zeul creator, „realitățile cerești” și „Zeii”; 2) cel al realităților intermediare, constituite din naturile eterice (aer) și din Daimonii buni, care sunt pentru oamenii de pe pământ niște interpreți și mesageri (îngeri); 3) cel al realităților de jos, și anume sufletele oamenilor și oamenii, precum și viețuitoarele pământestii. În afară de acestea, iată ce ni se mai transmite:

Realitățile de deasupra le cârmuiesc pe cele dedesubt, iar peste toate cârmuiește Zeul care le-a adus la iveală și care le este tată. Iar această stăpânire și putere părintească a lui reprezintă providența, care stabilește ceea ce se potrivește fiecărui gen în parte. Dreptatea ce vine după toate acestea poartă numele de soartă.¹⁸

¹⁶ Cf. Hierocles, la Fotie, *Biblioth.*, cod. 251, 461 a 24 sqq. și cod. 214, p. 172 a 9 sqq.

¹⁷ Fotie, *Biblioth.*, cod. 251, p. 461 b 6 sqq.

¹⁸ Fotie, *Biblioth.*, cod. 251, p. 461 b 17 sqq.

La fel de antrenante sunt și tezele pe care Nemesius i le atribuie lui Ammonius, dar nu atât cele care demonstrează incorporabilitatea sufletului, demers în care filosoful nostru e asociat cu Numenius și reiese că susține învățături ce deja intraseră în patrimoniul gândirii, cât cele care oferă o interpretare a raporturilor dintre suflet-corp, incorporeal-corporal, ele constituind de fapt noutatea:

Ammonius, maestrul lui Plotin, spunea că realitățile inteligibile au o asemenea natură că se pot uni cu lucrurile care nu sunt capabile să le primească, ca de exemplu cu lucrurile supuse coruperii, și că, *deși sunt unite cu acelea, rămân totuși incoruptibile*, ca și cum ar exista alături de ele, fără însă a-și pierde natura proprie. De fapt, în corpuri unirea produce o completă transformare a lucrurilor care se unesc, întrucât are loc o preschimbare a lor în alte elemente: astfel, părțile simple se transformă în părți compuse, hrana în sânge, sângele în carne și în alte părți ale corpului. În schimb, *în cazul realităților inteligibile, unirea are loc fără a urma apoi o transformare a lor*. Căci, prin natura lui, inteligibilul nu-și poate schimba esența, ci fie subzistă, fie trece în neființă. Dar inteligibilul nu admite nici preschimbarea, nici neființarea. Altminteri n-ar mai fi incoruptibil, iar sufletul, care este viață, dacă s-ar schimba în cursul amestecării lui cu corpul, ar deveni altceva și n-ar mai fi viață. Iar în cazul acesta ce altceva ar putea să-i mai aducă corpului, dacă nu viața? Prin urmare, în corp, sufletul nu se transformă.¹⁹

Potrivit lui Ammonius, sufletul, prin faptul că este incorporeal, zice Nemesius în continuare, nu se află *în corp*, ca într-un vas, și, în general vorbind, nu se află în corp ca *într-un loc anume*, ci are un raport ontologic de o natură total diferită față de aceea proprie corpurilor. Sufletul e în corp așa cum se spune despre Zeu că „este în noi”, adică la fel ca principiul în principiat, în sensul că principiul dă la iveală și cârmuiește principiatul. De

¹⁹ Nemesius, *De nat. hom.*, cap. 3, p. 129 sqq. Matthaci.

aceea, n-ar trebui să se spună că „sufletul *este* aici”, cât mai degrabă că „sufletul *acționează* aici”. În corp, activitatea sufletului are loc sub forma unui principiu care-l însufleștește și îl cârmuiește.²⁰

Dacă toate aceste mărturii ar fi vrednice de crezare, în baza lor am putea stabili cele ce urmează.

Spre deosebire de medioplatonism, noutatea adusă de către Ammonius ar consta în *tentativa de a unifica diferitele planuri ale ființei* (universul e dublu și, în același timp, unu, fiecare plan al ierarhiei realului este cauză a celui următor iar un principiu prim e cauză a toate) și, mai exact, de a elimina presupuziția existenței unei materii veșnice. Spre deosebire de neopitagorism, noutatea ar consta în *faptul de a fi înțeles procesul provenienței întregii realități sub forma creației*, determinând în felul acesta respectiva proveniență a tuturor lucrurilor din Unu, pe care neopitagoricienii o lăsau suspendată.

În mod firesc, am putea crede că Nemesius a colorat gândirea lui Ammonius cu nuanțe creștine. Dar faptul că Ammonius nu numai că ar fi putut, ci de-a dreptul *ar fi trebuit* să cunoască doctrina creației e dincolo de orice îndoială, dat fiind că s-a născut și a fost educat într-o familie de creștini și că în Alexandria, deja odată cu Philon, respectiva doctrină era răspândită. Pe de altă parte, așa cum a remarcat cineva, Ammonius-ul lui Nemesius este de clară factură greacă și păgână, prin aceea că e fără nicio îndoială un practicant al politeismului.²¹ Prin urmare, doctrina atribuită lui Ammonius sună întru totul plauzibil pe buzele unui om născut și educat în credința creștină, dar care ulterior a devenit păgân.

În plus, concepția lui despre raporturile dintre suflet și corp, sau dintre incorporeal și corporal, face, de asemenea, dovada câștigării câtorva principii pe care le vom întâlni la baza concepției

respective în *Enneadele* lui Plotin, despre ele însă urmând să vorbim mai pe larg ulterior.

Apoi, în general, doctrina unirii intime (*bénōsis*) dintre incorporeal și corporal, dintre Zeu și univers, ar constitui o bază solidă pentru o nouă concepție despre om și *telos*-ul acestuia, în sensul că unirea omului cu divinul nu ar reprezenta altceva decât momentul etico-religios al legii generale care cârmuiește întreaga realitate. În felul acesta și nuanța profund religioasă a speculației lui Ammonius ar reieși ca fiind perfect întemeiată.

Dacă lucrurile ar sta așa, în cazul acesta raporturile dintre filosofia păgână a antichității târzii și gândirea iudeo-creștină ar trebui să fie recalibrate, întrucât platforma pe care se sprijină ultimul mare sistem filosofic al grecilor, ce unifică într-o atotputernică sinteză totalitatea realului, punând pe seama principiului prim originea tuturor ipostazelor, ba chiar și a substratului material, și legând incorporealul de corporal în funcție de conceptul dinamic de „activitate” și de „acțiune”, ar fi apărut la Ammonius ca urmare a intervenției conceptului biblic al creației, iar apoi, la Plotin, ar fi fost consolidat și sistematizat sub forma unor categorii clar grecești deschizătoare de căi către teoria „procesiei”, care însă ar fi primit un înțeles deplin doar în lumina acestui fapt. Oricum ar fi, sursele menționate de către noi nu-i atribuie lui Ammonius nici doctrina Unului, nici complexa teorie grandioasă a *Nous*-ului ca sinteză între Ființă și Gândire, așa cum apare ea la Plotin.

3. Discipolii lui Ammonius

Despre discipolii lui Ammonius am vorbit deja parțial.

Despre gândirea lui Erennios, primul care a încălcat înțelegerea secretă de a nu divulga învățăturile lui Ammonius, nu știm nimic.

Despre Origene păgânul știm că a publicat, în afară de o carte *Despre daimoni*, și un tratat purtând titlul programatic de

²⁰ Nemesius, *De nat. hom.*, cap. 3, p. 133 sqq. Matthaei.

²¹ Cf. Heinemann, *Ammonius...*, p. 21 sqq.

Numai Zeul suprem este creator. În acest titlu este imposibil să nu recunoaștem un ecou din învățăturile pe care Hierocles le pune pe seama lui Ammonius (până la punctul că ele coincid și din punct de vedere verbal): lucrarea trebuie să fi fost îndreptată împotriva celor care deosebeau Zeul suprem de Zeul creator. Dar și primul titlu face dovada utilizării unor teze caracteristice Școlii, fiind în perfectă armonie cu cele ce ne transmit sursele mai sus menționate despre Ammonius.²²

Legat de cercul filosofului nostru a fost și Longinos, care însă a avut mai mult interese literare, fiind lăudat ca filolog atât de către Plotin, cât și de către Porfir.²³ Nu cunoaștem decât o singură concepție filosofică a acestuia, semnificativă de altminteri. El nu considera că Ideile ar fi fost gânduri ale Zeului, ci susținea că ar fi existat separat de *Nous*. Pentru o vreme, concepția aceasta a lui a avut-o și Porfir (poate chiar și Ammonius însuși).²⁴ *Tratatul despre sublim*, păstrat sub numele lui Longinos, este în multe privințe foarte interesant, dar mare parte a cercetărilor îl consideră inautentic, motiv pentru care nu ne folosește aici la reconstituirea gândirii autorului nostru.²⁵

Origene creștinul nu a făcut parte din rândul filosofilor menționați mai sus și cel mai probabil nici măcar nu l-a întâlnit pe Plotin la Alexandria. Cercetătorii cred că ar fi frecventat cercul lui Ammonius (cu circa un deceniu mai în vârstă decât el) în jurul anilor 205/210 î.C. În 231 se pare că ar fi părăsit Alexandria.²⁶

Plotin ar fi ajuns la Alexandria în anul 232. Întâlnirea lui cu Ammonius a fost hotărâtoare nu doar pentru el, așa cum am citit

în pasajul transmis de Porfir, ci și pentru istoria ideilor în Occident, aproape la fel ca întâlnirea la Atena a lui Platon cu Socrate. Puternicele energii spirituale pe care Ammonius a știut să le declanșeze în discipolii săi, ce însă vor dispărea în scurtă vreme, la Plotin s-au preschimbat într-un „câștig pentru totdeauna”.

²² Cf. Porfir, *Viața lui Plotin*, 3; cf. Heinemann, *Ammonios...*, p. 19.

²³ Cf. Porfir, *Viața lui Plotin*, 14; 20.

²⁴ Cf. Porfir, *Viața lui Plotin*, 18 și Proclus, *In Plat. Tim.*, I, p. 322, 24 Diehl. Aceasta ar putea fi o reconfirmare a celor spuse de către noi mai sus, și anume că Ammonius nu a susținut doctrina celei de-a doua ipostaze ca *Nous*, înțeles drept unitate de esență (Idei) și gândire, pe care în schimb o vom regăsi la Plotin.

²⁵ A se vedea ediția lui D. A. Russel, *Longinus, On the Sublime*, Oxford 1964, cu introducere și comentariu. A se vedea și ediția lui A. Rostagni, Milano 1947, cu textul grec în față.

²⁶ Cf. eseu lui Theiler, citat supra, la nota 12.